

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2017. – Т. 35-36. – С. 135-148

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2017. – Volume. 35-36. – pp. 135-148

УДК: 329(497.2):339.924(4)

© Іван Осадца¹

Участь болгарських політичних партій в євроінтеграційних процесах

У статті описано процес прийняття необхідних політичних рішень урядами Республіки Болгарія на шляху о європейської інтеграції країни. Висвітлено програми провідних політичних сил країни, які активно брали участь у процесах, пов'язаних із вступом країни в ЄС. Вказано на необхідності політичного консенсусу між усіма політичними силами задля досягнення основної мети болгарського суспільства останніх років, а саме вступу країни у Європейське Співтовариство.

Ключові слова

Політична партія, європейська інтеграції, програма політичної партії, уряд, Республіка Болгарія, ЄС.

Participation of Bulgarian political parties in European integration processes

The article describes the process of making the necessary political decisions by the governments of the Republic of Bulgaria on the way to European integration of the country. The programs of the leading political forces of the country that actively participated in the processes connected with the country's accession to the EU were highlighted. The necessity of political consensus between all political forces for the purpose of achieving the main goal of the Bulgarian society of recent years, namely the accession of the country to the European Community.

Keywords

Political party, European integration, political party program, government, Republic of Bulgaria, EU.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні практично вже немає альтернативи щодо невідворотності розвитку демократичних процесів та впровадження європейських демократичних правил життя на теренах пострадянського постсоціалістичного простору. Для того, щоб втілити дану політичну ціль, вона, насамперед, повинна стати національним пріоритетом. Формування такого національного пріоритету та перетворення його на справді національний пріоритет означає, що він повинен базуватись на національному консенсусі та сповідуватись основними політичними партіями, незважаючи на те, яка з них перебуває при владі. Проте, для того, щоб досягти такого консенсусу, необхідне ще дещо, не менш важливе, – політична стабільність та функціонуюча політична система. Насправді, консенсус та політична стабільність є взаємопов'язаними елементами, адже консенсус власне приносить політичну стабільність.

Досвід Болгарії вказує, що разом з іншими зовнішніми геополітичними факторами, консенсус та політична стабільність стали саме тими двома основними чинниками, які допомогли країні приєднатись до Європейського Союзу. Саме тому Україна повинна продемонструвати політичну стабільність та передбачуваність, якщо країна прагне матеріалізувати національні стратегічні пріоритети, тобто вступ до НАТО та ЄС. Політична стабільність та передбачуваність є двома основними та обов'язковими передумовами для отримання бажаної цілі, оскільки їх відсутність означатиме, що ціль буде складно досягти.

На жаль, протягом останніх років в Україні спостерігається постійна політична та навіть інституційна криза корумпованість та нездатність влади проводити необхідні реформи, що знижує надійність країни в очах міжнародних партнерів. Саме тому особливо важливим для країни

¹ Кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, Email: ivosadtsa@yahoo.com

є досягнення відповідних інституційних рішень, що дозволить Україні встановити ефективну та функціонуючу політичну систему.

В даному аспекті Болгарія може служити прикладом. Незважаючи на різкий політичний антагонізм, що спостерігався серед провідних партій протягом перехідного періоду країни, незважаючи на жорстку економічну кризу, яка виникла в країні в 1997 році, незважаючи на проблеми із організованою злочинністю та корупцією, в Болгарії ніколи не було інституційної кризи. Це полегшило досягнення політичної стабільності, без якої урядові рішення або реформи не були б втілені.

Основні політичні партії країни відігравали провідну роль у вступі Болгарії до НАТО та ЄС. До вступу до даних двох організацій політичні партії Болгарії намагались знайти зовнішню підтримку, налагоджуючи контакти із транснаціональними європейськими партіями. Саме так розпочалась їх поступова модернізація та європеїзація, яка допомогла партіям Болгарії подолати конфронтаційну модель поведінки, характерну на початку перехідного періоду країни. Кінцевим результатом такого процесу стало досягнення консенсусу серед політичних партій щодо основного політичного пріоритету для Болгарії, який полягав у членстві в НАТО та ЄС. Це відіграло вирішальну роль для консолідації демократії в країні².

Проте, якщо основні політичні партії країни досягли консенсусу щодо членства Болгарії в ЄС, тоді вони все ще не дійшли згоди щодо членства Болгарії в НАТО. Ситуація в Україні видається схожою. В Болгарії опонентом даної ідеї також була колишня комуністична партія – Болгарська соціалістична партія (БСП). Поступова модернізація BSP, якій значно сприяло її партнерство із лівою Європейською партією та Партією європейських соціалістів (ПЄС) зумовили зміну ставлення партії до приєднання країни до НАТО.

Метою даного дослідження є вивчення перебігу євроінтеграції РБ після повалення тоталітарного режиму Т. Живкова у 1989 р., а також характеристика участі політичних партій країни через їх парламентську діяльність у процесі вступу країни в ЄС.

Республіка Болгарія (РБ) офіційно стала членом ЄС 1 січня 2007 року. Вона приєдналася до великої європейської спільноти, в яку входило понад 500 млн. людей, а також до економіки, об'єм якої налічував на той момент близько 5 трильйонів євро. Це дозволило Болгарії та її громадянам оцінити власні можливості, раціонально скористатися мільярдними інвестиціями, які вона одержує з єврофондів з метою покращення інфраструктури та розв'язання проблем розвитку інших секторів³.

Актуальність дослідження проблем європейської інтеграції, національного суверенітету, як і трансформаційних змін у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), їх прагнення до інтеграції в Європу, викликає інтерес у багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Проблеми адаптації держав до нових умов розглядають наукові інститути й окремі вітчизняні та зарубіжні вчені. Проблема не втрачає гостроти і в усталених демократіях, і в молодих країнах ЦСЄ, про що свідчить розвиток політичного процесу, зумовлюючи потребу подальшого аналізу інтеграції в ЄС, з метою вироблення теоретичних та практичних підходів до розуміння і збагачення досвідом інших країн⁴.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури, багаточисельної інформації в болгарських ЗМІ та значного кола політико-правових джерел дає можливість підкреслити, що для Болгарії питання європейського вибору не було риторичним і постійно знаходилося в полі зору не тільки політиків, але й науковців, зокрема політологів та істориків, і меншою мірою представників інших суспільних наук.

² Любенов, М. Політичні партії відіграли важливу роль на шляху Болгарії до членства в ЄС та НАТО, режим доступу: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf

³ Мілова, М. (2011). Проблеми європейської інтеграції в діяльності Народних Зборів Республіки Болгарія: уроки для України, *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер.: Політологія, Т. 175, Вип. 163, С. 45-48, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_175_163_11

⁴ Бурдяк, В. (2012). Інтеграція Республіки Болгарія до Європейського Союзу, *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, Вип. 9, С. 23-34, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_5

Певний інтерес щодо визначеної теми представляють напрацювання російських, болгарських та українських вчених із загальних проблем євроінтеграції і взаємовідносин ЄС та інших європейських інституцій з країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), зокрема праці О.І. Брусиловської, Н. Кулікової, С.І. Паньковського, Є. Кіш, В. Копійки та ін.⁵

Окрему групу створюють дослідження болгарських учених кінця 90-х рр. – поч. XXI ст., в яких аналізувалися конкретні проблеми євроінтеграції Болгарії (Г. Ганчев, М. Гетова, М. Шивергеєва, Щ. Шнайдер, Т. Нончева та ін.⁶ Велику увагу питанням євроінтеграції приділяли такі болгарські науковці, як Г. Карасімеонов, І. Баєва, Ж. Желев, Б. Калінова⁷. Усі вони одностайні в тому, що РБ повинна зайняти своє відповідне місце на карті Європи, адже вона як географічно, так і історично завжди була, є і буде частиною Європи.

В українській політичній науці за останні роки сформувався конкретний напрямок дослідження болгарських трансформаційних процесів у цілому та євроінтеграційного досвіду зокрема. Аналізу участі Болгарії в європейських та євроатлантичних процесах присвячено роботи В. Бурдяк, І. Тодорова, М. Мілової, І. Осадци та ін.⁸ Однак, з точки зору євроінтеграційних перспектив України більш детального наукового аналізу потребує діяльність політичних інститутів, неурядових організацій, ЗМІ, яка сприяла приєднанню РБ до ЄС. Тому автор аналізує роботу парламенту, від якого залежало створення політико-правових основ та умов для пришвидшення європейської інтеграції Республіки Болгарія.

Виклад основного матеріалу. Діяльність парламенту щодо перспектив євроінтеграції починається ще 22 грудня 1990 г., коли Великі Народні Збори (ВНЗ або просто НЗ)⁹ приймають

⁵ Брусиловська, О.І. (2007). Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни, *Одеса: Астропринт*, 349 с.; *Европейская интеграция: современное состояние и перспективы* (2001), под ред. С.И. Паньковского, *Минск: БГУ*, 317 с.; Кулікова, Н.В. (2002). Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз, *М.: Наука*, 317 с.; Кіш, Є.Б. (2008). Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки) [Текст] : дис... д-ра іст. наук: 07.00.02, *НАН України, Ін-т світової економіки та міжнар. відносин, Ужгород*, 487 арк, Бібліогр.: арк. 408-487; Копійка, В.В. (2002). Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу, *К.: Основи*, 271 с.

⁶ Ганчев, Г., Шивергеєва, М., Шнайдер, Щ., и др. (1996). България по пътя към Европа, *София: Фондация «Фридрих Еберт»*, 131 с.; Нончева, Т. (2003). Социални проблеми на присъединяването на Европейския союз, *София: Център за изследване на демокрацията*; Въжарова, М. (2003). Поредният закон за напредъка на България в процеса на присъединяване, *Стандарт*, 20 ноември, С. 4; Гетова, М. (2003). Въпросите на присъединяването на България към Европейския союз в дейността на Народното събрание, *Международни отношения*, № 4, С. 23-33.

⁷ Карасімеонов, Г. (2003). Новата партийна система в България, *София: ГорексПрес*, 224 с.; Баєва, И. (2001). България и Източна Европа. – *София: Парадигма*, 272 с.; Желев, Ж. (1995). Интелигенция и политика: Статии, есета, речи, интервюта. – *София: Лит. форум*, 277 с.; Калінова, Б., Баєва И. (2002). Болгарските преходи 1939-2002, *София: Панорама*, 208 с.

⁸ Бурдяк, В. (2012). Інтеграція Республіки Болгарія до Європейського Союзу, *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: Історія, міжнародні відносини*, Вип. 9, С. 23-34, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_5; Мілова, М. (2006). Болгарія – ЕС: трудний путь в «Європу» (хроніка і проблеми присоединення), *Одеська болгаристика – Одеська болгаристика. Науковий щорічник*, № 3-4. – *Одеса: Одеське наукове товариство болгаристів*, С. 40-45; Мілова, М. (2011). Болгарія – ЕС: очікування і результати присоединення, *Дриновски сборник. Т. IV, Харків – София, Академ. изд-во «Проф. Марин Дринов»*, С. 379-384; Мілова, М. (2010). Європейські цінності і національна ідентичність: проблема співвідношення в діяльності української влади. *Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*, № 6 (107), С. 77-83; Осадца, І. (2006). Євроінтеграційні проблеми в програмах болгарських парламентських партій, Політологічні та соціологічні студії. *Зб. наук. праць. Т. 4, Чернівці: Прут*, С. 147-156; Тодоров, І.Я. (2011). Євроатлантична інтеграція Болгарії як складова модернізаційних процесів, *Дриновски сборник. Т. IV, Харків – София: Академ. изд-во «Проф. Марин Дринов»*, С. 373-378.

⁹ Харис, Джеффри. (1996). Преоткриването на Съюза: Ролята на Европейския парламент в разширена Европа, *Народно събрание на Република България, отдел «Парламентарни изследвания»*, С. 12-16.

рішення щодо бажання Республіки Болгарія стати повноправним членом ЄС, яке підтверджується Декларацією уряду від 14 квітня 1994 р., а з 1 лютого 1995 р. починає діяти європейське рішення про асоціацію, підписане ще в березні 1993 року. 6-8 вересня 1995 р. у Софії створено Спільний парламентський комітет між НЗ та Європейським парламентом. 14 грудня 1995 р. НЗ приймають рішення щодо подання офіційної заяви про членство в ЄС, а в грудні 1997 р. – відповідне рішення ЄС щодо початку переговорів про приєднання країн Центральної Європи, Словенії та Кіпру і прискорення підготовки до переговорів про приєднання з державами Болгарія, Латвія, Литва, Словаччина та Румунія. А ще через два роки – почалися переговори про приєднання, які завершилися в грудні 2002 р. рішенням про членство Болгарії та Румунії в ЄС з 1 січня 2007 р.

Урядом (Міністерська Рада РБ) в найкоротші строки була прийнята Національна стратегія приєднання до ЄС (березень, 1998 р.), згодом (січень, 2000 р.) створено основний склад делегації та робочі групи за основними темами переговорів. 15 лютого 2000 р. відбулося перше засідання Міжурядової конференції про приєднання Болгарії, тобто офіційний початок переговорів про повноправне членство в ЄС. За місяць в парламенті створюється та затверджується (березень, 2000 р.) Рада з Європейської інтеграції. Європейська комісія (ЄК) у жовтні 2002 р. у своїй щорічній доповіді рекомендує прийняти РБ до свого складу разом з іншими 10 державами, визнаючи її як державу з «функціонуючою ринковою економікою»¹⁰.

У грудні 2002 р. ЄС підтверджує і підтримує прагнення та зусилля Болгарії та Румунії щодо їх членства у 2007 р., тобто приймає «дорожні карти», а в червні 2004 р. закриваються всі 31 переговорні теми (глави) про приєднання. 25 квітня 2005 р. Болгарія підписує Договір про приєднання до ЄС, а 11 травня 2005 р. Народні Збори ратифікують його¹¹. Так коротко можна описати процес вступу Болгарії в ЄС від моменту повалення тоталітарного режиму Т. Живкова до остаточного прийняття та підписання документу, що засвідчив остаточно європейське майбутнє цієї балканської країни.

Різні уряди країни, різні політичні партії поступово прокладали шлях країни в євроатлантичні структури. Даний процес проходив дуже складно, подекуди складалося враження, що РБ не вступить в ЄС в силу неготовності країни, корумпованості влади, нездатності проводити місцевими політиками відповідних реформ тощо.

Шлях Болгарії до Європейського Союзу був досить різноплановим в історичному контексті. Після зміни політичного режиму у 1989 році, яка розпочала перехід до демократії у Болгарії, шлях до ЄС отримав підтримку основних політичних партій¹².

У 90-х рр. ХХ ст. до влади по чергово приходили Болгарська соціалістична партія, колишня Комуністична партія Болгарії¹³, та її основний політичний конкурент – Союз демократичних сил (СДС)¹⁴. БСП перемогла на виборах 1990 р. в основному завдяки своїм обіцянкам захистити населення від жорстких наслідків економічної реформи, формуючи собі імідж захисника болгарської нації. У жовтні 1991 р. на виборах у Народні збори переміг антисоціалістичний СДС, але не зміг самостійно сформувати уряд і заручився підтримкою фракції Руху за права і свободи (РПС – партія турецької меншини РБ). Уряд СДС, який очолив Філіп Дімітров, вніс помітні зміни у зовнішню політику РБ – намагався зменшити залежність РБ від Москви й активно розвивав партнерство з державами й інституціями Заходу¹⁵.

¹⁰ Народно събрание на България «Народното събрание и международното мнение на парламентарни институции» – София: Издателски център към НС, 1997.

¹¹ Хроника на присъединяването на Република България към Европейски съюз, режим достępu: www.parliament.bg/

¹² Карасімеонов, Г. Досвід Болгарії як члена НАТО та ЄС (що може використати Україна?), режим достępu: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf

¹³ Баева, И. (2001). Болгария и Източна Европа, София: *Парадигма*, с. 123; Калинова, Б., Баева, И. (2002). Болгарските преходи 1939-2002, София: *Панорама*, С. 185-187.

¹⁴ Желев, Ж. (1995). Интелигенция и политика: Статии, есета, речи, интервюта, София: *Лит. форум*, С. 94.

¹⁵ Бурдяк, В. (2012). Інтеграція Республіки Болгарія до Європейського Союзу, *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, Вип. 9, С. 23-34, режим достępu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_5

Однак через рік уряд СДС змінив технічний уряд позапартійних експертів Любена Бєрова, який теж спирався на фракцію РПС. Уряд Л. Бєрова був пов'язаний ще і з БСП, залежав від її підтримки в НЗ і декларував історичні та релігійні зв'язки РБ з Росією. У 1993 р. ЄС підписав з РБ Європейську угоду, хоч і не вважав уряд Л. Бєрова надійним партнером. Тож членство РБ у ЄС не обговорювалось. Президент Желю Жєлев, що був лідером СДС восени 1989 р.¹⁶, позиціонував себе палким прибічником прозахідного курсу. Населення РБ теж було найбільшим прихильником ЄС у всій посткомуністичній Європі. БСП обіцяла виборцям поступові ринкові реформи, спрямовані на створення розвиненої економіки та членства в ЄС. Але після перемоги на виборах до НЗ у 1994 р., забула про обіцяне.

У 1995-1996 рр. активність ЄС була спрямована на вирішення проблем із етнічними меншинами і кордонами, а не на приборкання гонитви за прибортками, яке доводило болгарське населення до зубожіння. Економічна політика БСП не відповідала правилам ЄС, і, зрештою, це привело до економічного краху в 1996 р. ЄС не втручався в дії уряду БСП, частково тому, що не розумів розвитку подій у РБ. Економічний крах і масові демонстрації, які відбулись у Болгарії – так звана вулична революція у кінці 1996 р. призвела до відставки уряду Ж. Віднова¹⁷.

Занепад економіки РБ у роки правління уряду БСП, сприяв зміцненню та злагодженим діям опозиції – СДС. У 1997 р. СДС трансформувалася у згуртовану, орієнтовану на майбутнє партію, самодостатню, не корумповану, що вбачала причини відставання РБ від інших посткомуністичних країн у невмілому керівництві БСП та її політичного класу. Цей факт став очевидним через порівняння з іншими країнами, які також подали заявки на членство в ЄС у 1995-1996 рр. ЗМІ рясніли такими порівняннями, які, з огляду на високий рівень схвалення населенням членства в ЄС, мали велике значення¹⁸.

Через політиків Заходу і неурядові організації, СДС зміг пристосуватися до вимог ЄС, поставив вступ до нього у центр своєї програми внутрішніх реформ, обіцяв вивести з кризи економіку й розгорнути війну проти корупції та клієнтелізму, які поширились у болгарській політиці й економіці¹⁹. СДС активно просував РБ шляхом інтеграції, заклав основи реформ націлених на ЄС. Згодом, приєднання до ЄС стало основним у програмі, керованої СДС коаліції – Об'єднання демократичних сил (ОДС). Це оцінило болгарське суспільство і підтримало СДС на виборах до НЗ у 1997 р.

Уряд СДС на чолі з Іваном Костовим, що прийшов до влади у 1997 р., мав величезну підтримку населення, після краху уряду БСП. У своєму складі коаліція об'єднувала лівих, правих і центристські партії в одну політичну силу. Ключові портфелі в Кабінеті Міністрів отримали переважно представники СДС і їх союзники – Народний союзу (НС)²⁰. Коаліція СДС із двома малими партіями – ОДС, маючи стійку форму, функціонувала спокійно, без різних потрясінь, а її більшість у НЗ активно приймала нові закони, потрібні для змін в країні у кризовий період. СДС співпрацювала з представниками етнічної турецької меншини і навіть намагалася залучити турків у партію.

СДС і її партнери з НС отримали досить хорошу стартову позицію для здійснення своєї управлінської програми. Основні завдання уряду були окреслені в передвиборчій програмі партії 1997 р. і в урядовій програмі. Пріоритетною задачею стало реформування в соціальній сфері – соціальне страхування, охорона здоров'я, пенсійна реформа, а в зовнішній політиці – інтеграція країни в ЄС і НАТО. Однією з найуспішніших сфер діяльності уряду І. Костова була зовні-

¹⁶ Жєлев, Ж. (1996). Обръщения на президента към народа и парламента, София, 212 с.

¹⁷ Drezov, K. (2001). Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors, Zielonka and Pravda (eds.). Democratic Consolidation in Eastern Europe: International and Transnational Factors, Oxford: Oxford University Press, p. 415.

¹⁸ Нончева, Т. (2003). Социални проблеми на присъединяването на Европейския съюз. – София: Център за изслед. на демокрацията, С. 10.

¹⁹ Ganey, V. (1997). Bulgaria's Symphony of Hope, *Journal of Democracy*, № 8 (4), p. 138.

²⁰ Жєлев, Ж. (1995). Интелигенция и политика: Статии, есета, речи, интервюта, София: Лит. форум, С. 103.

шня політика. Країна значно наблизилася до вступу у НАТО, а у 1998 р. урядом було затверджено Національну стратегію РБ з приєднання до ЄС²¹.

Уряд СДС кардинально змінив економіку РБ, подолав гіперінфляцію 1996 р. і досягнув дивовижного показника 9% інфляції та 5% зростання ВВП у 1998 р. СДС через кризу зволивав з реформами. Промислове виробництво і продуктивність праці знизилися, для багатьох державних підприємств не вдавалося знайти іноземних покупців. Проте, СДС домогся значного поступу в зміцненні верховенства права та стримуванні діяльності економічної номенклатури РБ, яка діяла фактично за межами закону у часи правління БСП. Попри загальмовану реформу, образ СДС заплямувала низка корупційних скандалів, які напряду торкалися політиків із СДС. Це призвело до того, що у болгарського суспільства та європейських політиків створилося стійке враження, що СДС не краща за БСП.

Попри всі вади, СДС помітно наблизив країну до членства в ЄС і створив мало не диво, реабілітувавши образ Болгарії в столицях Західної Європи. Взаємини між РБ і ЄС активізувались, коли уряд поставив на пріоритетне місце подолання недоліків, зафіксованих у Регулярних звітах Комісії та Угодах про партнерство заради вступу в ЄС. Лідери ЄС активно готували РБ до вступу, а функціонери ЄС настійливо підтримували уряд І. Костова²².

Хоч РБ не запросили до перемовин з ЄС на Люксембурзькому саміті Європейської Ради у грудні 1997 р. разом із п'ятьма першими державами, це не викликало розчарування. Болгарська еліта і громадяни не тішили себе марними надіями на те, що РБ готова до вступу. Після Регулярних звітів 1998-1999 рр., які зазначили успіхи РБ і уряду Костова, на Гельсінкському саміті Європейської Ради 1999 р. її запросили до перемовин про вступ, разом із 4-а іншими державами ЦСЄ. Уряд І. Костова перший, якому вдалося використати весь свій мандат. Його дехто ще називає урядом, що заклав основи і реалізував національну ідею вступу країни до НАТО і ЄС.

У 2001 р. в РБ до влади прийшла нова партія, яка обіцяла економічний порятунок та технократичну ефективність. Болгари проголосували за партію, яку очолив Симеон Сакс-Кобург-Готський, колишній цар, висланий із Болгарії в 1946 р. Використавши розчарування народу корупцією і бідністю, Національний рух "Симеон II" (НРСД) здобув 42% голосів і майже повноцінну більшість у парламенті. Симеона, близького родича британської королеви Єлизавети II, обрали прем'єром.

Швидко підготована передвиборча платформа²³ на базі програмних виступів лідера Симеона Другого окреслила єдину тверду різносторонню комбінацію пропозицій, які поєднували елементи ліберальних і популістських соціально-економічних пропозицій швидкого економічного розвитку, соціальну справедливість, мораль у політиці, боротьбу з корупцією та інтеграцію у ЄС і НАТО. Уряд Симеона Другого підтримав починання попередніх урядів у зовнішній політиці²⁴, а вступ РБ до НАТО у 2004 р. підтвердив незворотність даних процесів.

Популярність партії опиралася в основному на його особистий імідж. НРСД уклав коаліцію із РПС і ввійшов в історію, як уряд, що віддав один із міністерських портфелів етнічному турку вперше після здобуття Болгарією незалежності в 1878 р. НРСД включив небачену досі кількість жінок у свій виборчий список, збільшив їх частку в НЗ із 7,5% до 25,4%²⁵. Уряд складався як з провідних політиків, зокрема членів БСП, так і з зовнішніх «експертів». Партія правочентристської орієнтації привабила багатьох обіцянками відчутного економічного покращення «впро-

²¹ Кирилик, В. (2005). Євроінтеграційний шлях Республіки Болгарія: досвід для України, Політика і час, № 11, С. 44.

²² Drezov, K. (2001). Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors, Zielonka and Pravda (eds.). Democratic Consolidation in Eastern Europe: International and Transnational Factors, Oxford: Oxford University Press, p. 419.

²³ Тошков, Н. (2001). Бъдещето на България: Цар Симеон II и предимствата на конституционната монархия, София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, С. 44-47.

²⁴ Манова, Д. Внешняя политика Болгарии и новые реальности в мире, режим доступа: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/14.12.vunbna_politika.htm

²⁵ Krastev, I. (2003). "Bulgaria / I. Krastev // Karatnycki A., Motyl A., Schnitzer A. (eds.) Nations in Transit: Democratization in East Central Europe and Eurasia, Lanham, MD: Freedom House and Routledge, pp. 180-181.

довж 800 днів»²⁶. Блискавичних змін, ясна річ, не сталося, тож болгарські виборці висловили своє невдоволення дещо пізніше, обравши того ж року соціаліста Георгія Пирванова Президентом країни.

НРСД зміцнив орієнтацію на членство в НАТО та ЄС. Давній і палкий прибічник членства в НАТО міністр закордонних справ Соломон Пассі керував процесом запрошення РБ у НАТО в 2002 р. та її вступу в організацію в березні 2004 р. Переговори з ЄС стабільно просувалися вперед, зокрема РБ закривала переговірні вимоги швидше за Румунію. Регулярний звіт ЄК 2002 р. назвав РБ країною з «функціональною ринковою економікою»²⁷.

Уряд НРСД досяг успіхів у деяких реформах, невиконаних СДС, зокрема скоротив надмірну роль держави в економіці, досяг щорічного економічного зростання до 4-4,2%²⁸. НРСД підтримував належні темпи економічної реформи та вступу в ЄС, але обіцянки уряду економічного добробуту різко контрастували з очевидною бідністю пересічних болгар. Тобто реформи не поліпшили рівня життя, що призвело до падіння рейтингу НРСД, і тривожного наслідку – розчарування в політичних партіях як агентах позитивних змін²⁹. Втім, заслугою Симеона було те, що він опинився в потрібному місці в 2001 р. і зумів узяти владу в свої руки. Партії, які б за його відсутності заповнили політичний вакуум, без сумніву, мали б гірші результати.

На думку як іноземних спеціалістів, так і самих болгар, 2004 р. став для РБ європейським роком³⁰. Продовжився цей рік позитивними відгуками ЄС щодо можливості вступу РБ до альянсу у 2007 р., щоправда ЄС зробив ряд серйозних зауважень та вимог перед болгарським суспільством. Уряду та президенту прийшлося піти на серйозні поступки ЄС³¹. Ще одним недоліком стала непоінформованість болгарського суспільства про плюси і мінуси європейської інтеграції країни, але керівництво країни досить швидко вдалося вирішити це питання³².

Фаворитом виборів 2005 р. стала БСП, яка реформувалась, включила в програму вступ до ЄС і пом'якшила напередодні виборів свою риторику щодо ринкової економіки. У перші роки демократичних змін БСП не підтримувала вступ країни у НАТО, але модернізація БСП спричинила її відмову від негативного ставлення до НАТО. У прийнятій партією резолюції зазначалося, що членство РБ в НАТО є частиною внутрішньопартійної орієнтації. У травні 2000 р. відбувся 44 конгрес БСП, який утвердив нову партійну лінію³³.

Парламентські вибори 2005 р. по новому переформатували болгарський парламент, який тепер складається з 7 політичних формацій – «Коаліції за Болгарію», утвореної навколо БСП, НРСД, Демократи за сильну Болгарію (ДСБ), коаліції «Болгарський народний союз» (Союз вільних демократів, ВМРО-Болгарський національний рух (ВМРО-БНР) та ін.), Рух за права і свободи (РПС), коаліції «Атака» та Об'єднання демократичних сил (ОДС), в основі якого СДС. Якщо подивитися у програми всіх 7 політичних партій, що пройшли у НЗ в 2005 р., то у всіх крім коаліції «Атака» було чітко сформульовано підтримку майбутньої інтеграції країни до НАТО і ЄС.

У програмі БСП окремо розглядається питання можливого вступу країни в ЄС, результатів вступу країни в НАТО та перспектив покращення торговельних можливостей країни в контексті євроінтеграційних процесів. БСП виступала за тісне співробітництво з Радою Європи, з ЄС, за

²⁶ Политиците оценяват нееднозначно втората годишнина от изявлението на Симеон, режим доступу: <http://www.dnevnik.bg/show/Default.asp?storyid=78119&rubrid=8>

²⁷ Country Briefings “Bulgaria”, The Economist, режим доступу: www.economist.com/countries/Bulgaria

²⁸ Бурдяк, В.І. (2011). Політика постсоціалістичних України і Болгарії в руслі європейської інтеграції та системи безпеки, Дриновський збірник, МОНмолодьспорт України, Болгарська Академія наук, Т. IV, Харків – Софія: *Акад. Вид-во ім. Проф. Марина Дринова*, С. 391.

²⁹ Krastev, I. (2003). “Bulgaria / I. Krastev // Karatnycki A., Motyl A., Schnetzer A. (eds.) Nations in Transit 2003: Democratisation in East Central Europe and Eurasia, Lanham, MD: *Freedom House and Routledge*, p. 177.

³⁰ Мартинов, К. 2004 – Европейский год Болгарии, режим доступу: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/2712_european_year.htm

³¹ БСП: Да продаваме земя само на граждани на ЕС, режим доступу: <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/bulgaria.shtml>

³² Симеон Сакскобургготски: Обществото се нуждае от пояснителна кампания за ЕС, режим доступу: http://www.dnevnik.bg/evropa/show/Default.asp?storyid=5009&rubrid=101#Scene_1

³³ Баева, И. (2001). България и Източна Европа, София: *Парадигма*, С. 261.

євроатлантичне співробітництво, включаючи і співробітництво з НАТО. Щоправда, для БСП набувало принципового значення питання вступу РБ в політичні і військові союзи через проведення національних референдумів³⁴.

Інший учасник НЗ НРСД був палким прихильником як євроатлантичної так і європейської інтеграції РБ. Партія вбачала в НАТО і ЄС гарантії безпеки країни. Після трагічних подій 11 вересня, що сколихнули світ, активна участь РБ в глобальній системі безпеки є єдиною гарантією власної національної безпеки³⁵.

Членство РБ в ЄС та НАТО є метою ОДС з моменту створення об'єднання. «В спільній європейській зовнішній політиці у нас існує два стовпи, які визначають особливо цінне місце РБ, а саме, розширення на схід і встановлення миру, стабільності, безпеки та демократії у нових сусідах ЄС та співробітництво з середземноморськими країнами не членами ЄС»³⁶.

Досвід РПС, як партії представленої у парламенті з чітко визначеними ліберальними цінностями, стоїть в основі парламентського консенсусу по зовнішньополітичних пріоритетах країни і якісний прогрес у переговорах щодо приєднання країни до ЄС є одним з ключових елементів політики РПС. З даною метою РПС розвиватиме співпрацю разом з іншими політичними силами щодо європеїзації норм і ідеалів громадського суспільства³⁷.

Приєднання країни до євроатлантичної спільноти у напрямках діяльності ДСБ характеризується як переломний історичний момент. «Сьогодні нашим завданням є сильна РБ в об'єднаній Європі. Сила країни полягає в її безпеці, гідності та благополуччі болгарських громадян»³⁸.

Один з учасників коаліції «Болгарський народний союз» – ВМРО-БНР «...підтримує рішучі зусилля ряду болгарських урядів на шляху до повноправного членства країни в НАТО і ЄС. На нашу думку євроатлантична інтеграція вирішує у величезній мірі питання національної безпеки країни, створює можливість до якісно нового розвитку болгарської економіки в сильному конкурентному середовищі з чіткими та зрозумілими правилами гри для усіх учасників. В рамках такої великої та провідної у світі демократичної громади, як ЄС, РБ стане захисником і духовним лідером для мільйонів болгар, що проживають поза межами країни. Метою діяльності ВМРО-БНР є РБ, яка займає своє рівноправне місце у європейському суспільстві»³⁹.

Інший член коаліції «Болгарський народний союз» – СВД вважає, що РБ знаходиться серед країн-творців європейської і світової цивілізації⁴⁰.

Єдиним противником майбутнього вступу РБ в ЄС в НЗ 2005 р. була ультра націоналістична коаліція «Атака». У передвиборчій програмі «Атака» оголосила такі пріоритети як негайний вивід болгарських військ з Іраку, вихід країни з НАТО, припинення продажу сільськогосподарських земель іноземцям, перегляд уже закритих розділів переговорів з ЄС і нове обговорення не вигідних для РБ умов тощо⁴¹, чим завоювала голоси приблизно 400 тисяч виборців, і в той же час шокувала іншу частину болгарського політичного класу і суспільства в цілому.

Завершальну частину шляху і перші кроки в ЄС, РБ пройшла під керівництвом коаліційного уряду прем'єра Сергія Станішева (до червня 2005 р. голова БСП). Червневі вибори до НЗ 2005 р. не принесли жодній партії перемоги, тож з великими труднощами уряд створили лише у серпні 2005 р., на основі широкої коаліції різних політичних сил. До складу уряду увійшли 8 міністрів від БСП, яка отримала найбільшу кількість місць у НЗ, 5 міністрів від НРСД – колишньої правлячої партії, і 3 міністри від РПС. С. Станішев вважав, що трипартійна коаліція – ознака європейської інтеграції, економічного зростання і соціальної відповідальності, «широкий коаліційний формат кабінету це знак Брюсселю, що європейська інтеграція є нашим основним

³⁴ Програма на Българската Социалистическа Партия, режим доступу: <http://www.bsp.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0323&n=000002&g>

³⁵ Декларация на ценностите, режим доступу: <http://www.ndsv.bg/?magic=0.1.4.10.0.1>

³⁶ Предизборна платформа на ОДС, режим доступу: <http://www.ods.bg/documents.php?id=6>

³⁷ Програмна декларация, режим доступу: http://www.dps.bg/files/documents/programna_deklaraciadps.doc

³⁸ Програмни насоки на ДСБ, режим доступу: <http://www.dsb.bg/display.php?page=7>

³⁹ Задачи и програма ВМРО-БНД, режим доступу: <http://www.vmro.org/modules.php?name=Programa>

⁴⁰ Програма на «Съюза на свободните демократи», режим доступу: <http://ssd.bg/page.php?24>

⁴¹ Програмна схема, режим доступу: http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=29

пріоритетом»⁴². Уряд С. Станішева, як і попередній уряд Симеона II повністю реалізували термін свого мандата, хоч опозиція неодноразово намагалася оголосити їм вотум недовіри.

Політичний електорат РБ у ході виборчих кампаній на початку XXI ст. проявив прагнення до зміни влади, вважаючи за краще обрати нових політичних гравців. Багато в чому це сталося через велику підтримку болгар європейського вектору розвитку країни. Зокрема, у 2001 р. на виборах до НЗ 48% виборців кардинально змінили свої політичні погляди, у 2005 р. – 40%, у 2007 р. – теж 40% виборців⁴³. Це відобразилося у діаметрально протилежних результатах правлячих на цей момент партій – щоразу вони з тріском програвали вибори, що призводило до приходу в країні нових урядів, переважно сформованих з представників конкуруючих до діючих урядів політиків.

Після завершення процесу ратифікації Договору про приєднання, ЄС у грудні 2006 р. проголосив РБ одночасно з Румунією повноправним членом цієї потужної міжнародної організації з січня 2007 р.

Вступ до ЄС розпочав складний процес практичного пристосування РБ до його політичного середовища, реальної адаптації національних інститутів і політичних структур до участі в політиці ЄС, імплементації наднаціонального права у національне. У зв'язку з цим були створені конституційні основи для трансферу частини суверенітету і законодавчих функцій інститутам ЄС⁴⁴. Причому визначальну роль в процесі вступу Болгарії в ЄС відіграли саме політичні партії, які через власну політику та прийняття необхідного законодавства зуміли все ж довести процес євроінтеграції цієї балканської країни до логічного завершення, а саме набуття повноправного членства.

Позитивний ефект від членства в ЄС, труднощі й втрати залежатимуть від багатьох факторів. Інтеграційні переваги, стабільні та чіткі правові норми підприємницької діяльності, надані кошти з Європейських фондів повинні стимулювати економічне зростання.

Висновки. Таким чином, болгарський досвід європейської інтеграції для української політичної еліти, політичних партій говорить про те, що успіх може бути забезпечений тільки в умовах національного консенсусу і ніякі ідеологічні платформи та політичні дії не можуть стати важливішими за визначений стратегічний курс. Також необхідно строго координувати дії всіх суб'єктів соціально-політичного процесу, тобто державних, політичних, неурядових організацій (основна діяльність звісно припадає на законодавчі та виконавчі органи влади та спеціальні інституції з питань європейської інтеграції). Ну і слід звертати особливу увагу на організацію інформаційних кампаній щодо важливості провадження певних заходів з метою приведення законодавства та відповідно стандартів життя в Україні до норм, передбачених європейським співтовариством. І це, мабуть, є найважливішим завданням в українських реаліях.

Досвід Болгарії демонструє, що необхідно проводити дискусії, демонструвати та пояснювати переваги можливого членства в НАТО та ЄС. І саме в такому способі публічної комунікації важливу роль відіграють неурядові організації та мас-медіа. Проте, для того, щоб публічна комунікація досягла позитивного результату, найбільш важливою передумовою є досягнення консенсусу серед основних політичних партій. Саме партії спроможні формулювати та нав'язувати власний порядок денний, в якому живе суспільство, і саме партії можуть впливати на зміну настроїв суспільства.

Список джерел

1. Баева, И. (2001). България и Източна Европа, София: *Парадигма*, 272 с.
2. Брусиловська, О.І. (2007). Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни, Одеса: *Астропринт*, 349 с.
3. БСП: Да продаваме земя само на граждани на ЕС, режим доступу: <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/bulgaria.shtml>

⁴² Стенограма от заседание на МС на 18.08 2005, режим доступу: http://pris.government.bg/prin/document_browser.aspx

⁴³ Министерството на финансите подготвя лихвена амнистия за данъци и осигуровки (2009). Капитал, № 14, С. 11.

⁴⁴ КЗК одобри покупката на вятърни мощности от “Лукойл” (2006). Банкеръ, № 52, С. 17.

4. Бурдяк, В.І. (2011). Політика постсоціалістичних України і Болгарії в руслі європейської інтеграції та системи безпеки, Дриновський збірник, МОНмолодьспорт України, Болгарська Академія наук. Т. IV, Харків – Софія: *Акад. Вид-во ім. Проф. Марина Дринова*, С. 385-398.
5. Бурдяк, В. (2012). Інтеграція Республіки Болгарія до Європейського Союзу, *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, Вип. 9, С. 23-34, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_5
6. Ганчев, Г., Шивергеева, М., Шнайдер, Щ., и др. (1996). Болгария по пътя към Европа, Софія: *Фондация «Фридрих Еберт»*, 131 с.
7. Вържарова, М. (2003). Поредният закон за напредъка на Болгария в процеса на присъединяване, *Стандарт*, 20 ноември, С. 4
8. Гетова, М. (2003). Въпросите на присъединяването на Болгария към Европейския союз в дейността на Народното събрание, *Международни отношения*, № 4, С. 23-33.
9. Декларация на ценностите, режим доступу: <http://www.ndsv.bg/?magic=0.1.4.10.0.1.0>
10. Европейская интеграция: современное состояние и перспективы (2001). Под ред. С.И. Паньковского, Минск: *БГУ*, 317 с.
11. Желев, Ж. (1995). Интеллигенция и политика: Статии, есета, речи, интервюта, Софія: *Лит. форум*, 277 с.
12. Желев, Ж. (1996). Обръщения на президента към народа и парламента, Софія, 212 с.
13. Задачи и програма ВМРО-БНД, режим доступу: <http://www.vnro.org/modules.php?name=Programa>
14. Калинова, Б., Баева, И. (2002). Болгарските преходи 1939-2002, Софія: *Панорама*, 208 с.
15. Карасимеонов, Г. (2003). Новата партийна система в Болгария, Софія: *ГорексПрес*, 224 с.
16. Карасимеонов, Г. Досвід Болгарії як члена НАТО та ЄС (що може використати Україна?), режим доступу: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
17. КЗК одобри покупката на вятърни мощности от “Лукойл” (2006). *Банкеръ*, № 52, С. 17-19.
18. Кирилик, В. (2005). Євроінтеграційний шлях Республіки Болгарія: досвід для України, *Політика і час*, № 11, С. 42-48.
19. Копійка, В.В. (2002). Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу, К.: *Основи*, 271 с.
20. Кіш, Є.Б. (2008). Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки) [Текст] : дис... д-ра іст. наук: 07.00.02, НАН України, Ін-т світової економіки та міжнар. відносин, Ужгород. від. – Ужгород, 487 арк., Бібліогр.: арк. 408-487.
21. Куликова, Н.В. (2002). Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз, М.: *Наука*, 317 с.
22. Любенов, М. Політичні партії відіграли важливу роль на шляху Болгарії до членства в ЄС та НАТО, режим доступу: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
23. Манова, Д. Внешняя политика Болгарии и новые реальности в мире, режим доступу: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/14.12.vunbna_politika.htm
24. Мартинов, К. 2004 – Европейский год Болгарии, режим доступу: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/2712_european_year.htm
25. Милова, М. (2006). Болгария – ЕС : трудный путь в «Европу» (хроника и проблемы присоединения), *Одеська болгаристика – Одеска българистика. Науковий щорічник*, № 3-4, Одеса : *Одеське наукове товариство болгаристів*, С. 40-45.
26. Милова, М. (2011). Болгария – ЕС: ожидания и результаты присоединения, *Дриновски сборник. Т. IV, Харків – Софія, Академ. изд-во «Проф. Марин Дринов»*, С. 379-384.
27. Министерството на финансите подготвя лихвена амнистия за данъци и осигуровки (2009). *Капитал*, № 14, С. 11-12.

28. Мілова, М. (2010). Європейські цінності і національна ідентичність: проблема співвідношення в діяльності української влади, Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія, № 6 (107), С. 77-83.
29. Мілова, М. (2011). Проблеми європейської інтеграції в діяльності Народних Зборів Республіки Болгарія: уроки для України, Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія, Т. 175, Вип. 163, С. 45-48, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrchdupol_2011_175_163_11
30. Народно събрание на България «Народното събрание и международното мнение на парламентарни институции», София: *Издателски център към НС*, 1997.
31. Нончева, Т. (2003). Социални проблеми на присъединяването на Европейския союз, София: *Център за изслед. на демокрацията*, 2003, 42 с.
32. Осадца, І. (2006). Євроінтеграційні проблеми в програмах болгарських парламентських партій, Політологічні та соціологічні студії. Зб. наук. праць. Т. 4, Чернівці : *Прут*, С. 147-156.
33. Политиците оценяват нееднозначно втората годишнина от изявлението на Симеон, режим доступу: <http://www.dnevnik.bg/show/Default.asp?storyid=78119&rubrid=8>
34. Предизборна платформа на ОДС, режим доступу: <http://www.ods.bg/documents.php?id=6>
35. Програма на “Съюза на свободните демократи”, режим доступу: <http://ssd.bg/page.php?24>
36. Програма на Българската Социалистическа Партия, режим доступу: <http://www.bsp.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0323&n=000002&g>
37. Програмна декларация, режим доступу: <http://www.dps.bg/files/documents/programna-deklaraciadps.doc>
38. Програмна схема, режим доступу: http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=29
39. Програмни насоки на ДСБ, режим доступу: <http://www.dsb.bg/display.php?page=7>
40. Симеон Сакскобургготски: Обществото се нуждае от пояснителна кампания за ЕС, режим доступу: http://www.dnevnik.bg/evropa/show/Default.asp?storyid=5009&rubrid=101#Scene_1
41. Стенограма от заседание на МС на 18.08 2005, режим доступу: http://pris.government.bg/prin/document_browser.aspx
42. Тодоров, І.Я. (2011). Євроатлантична інтеграція Болгарії як складова модернізаційних процесів, Дриновски сборник. Т. IV, Харків – София : *Академ. изд-во «Проф. Марин Дринов»*, С. 373-378.
43. Тошков, Н. (2001). Бъдещето на България: Цар Симеон II и предимствата на конституционната монархия, София: *Унив. изд. Св. Климент Охридски*, 80 с.
44. Харис, Джефри (1996). Преоткриването на Съюза: Ролята на Европейския парламент в разширена Европа, Народно събрание на Република България, отдел «Парламентарни изследвания», С. 12-16.
45. Хроника на присъединяването на Република България към Европейски союз, режим доступу: www.parliament.bg/
46. Country Briefings “Bulgaria”, *The Economist*, режим доступу: www.economist.com/countries/Bulgaria
47. Drezov, K. (2001). Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors, Zielonka and Pravda (eds.). *Democratic Consolidation in Eastern Europe: International and Transnational Factors*, Oxford: *Oxford University Press*, 485 p.
48. Ganev, V. (1997). Bulgaria's Symphony of Hope, *Journal of Democracy*, № 8 (4), pp. 126-138.
49. Krastev, I. (2003). “Bulgaria / I. Krastev // Karatnycki A., Motyl A., Schnitzer A. (eds.) Nations in Transit 2003: Democratisation in East Central Europe and Eurasia, Lanham, MD: *Freedom House and Routledge*, 253 p.

References

1. Baeva, Y. (2001). *Bylharyia y Yztochna Evropa*, Sofyia: Paradyhma, 272 s.
2. Brusylovska, O.I. (2007). *Postkomunistychna Skhidna Yevropa: zovnishni vplyvy, vnutrishni zminy*, Odesa: *Astroprynt*, 349 s.
3. BSP: Da prodavame zemia samo na hrazhdany na ES, rezhyom dostupu: <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/bulgaria.shtml>
4. Burdiak, V.I. (2011). Polityka postsotsialistychnykh Ukrainy i Bolharii v rusli yevropeiskoi in-tehratsii ta systemy bezpeky, *Drynovskiy zbirnyk / MONmolodsport Ukrainy, Bolharska Akademiia nauk. T. IV, Kharkiv – Sofiia: Akad. Vyd-vo im. Prof. Maryna Drynova*, S. 385-398.
5. Burdiak, V. (2012). Intehratsiia Respubliky Bolhariia do Yevropeiskoho Soiuz, *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, Vyp. 9, S. 23-34, rezhyom dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_5
6. Hanchev, H., Shyverheeva, M., Shnaider, Shch., y dr. (1996). *Bylharyia po pytia kym Evropa*, Sofyia: *Fondatsiia «Frydrykh Ebert»*, 131 s.
7. Vyzharova, M. (2003). Porednyiat zakon za napredyka na Bylharyia v protsesa na prysyedy-niavane, *Standart*, 20 noemvry, S. 4
8. Hetova, M. (2003). Vyprosyte na prysyedyaniavneto na Bylharyia kym Evropeiskyia soiuz v deinosta na Narodnoto sybranye, *Mezhdunarodny otnosheniya*, № 4, S. 23 33.
9. Deklaratsiia na tsennostyete, rezhyom dostupu: <http://www.ndsv.bg/?magic=0.1.4.10.0.1.0>
10. Evropeiskaia yntehratsiia: sovremennoe sostoianye y perspektyvy (2001). Pod red. S.Y. Pan-kovskoho, Mynsk: *BHU*, 317 s.
11. Zhelev, Zh. (1995). Yntelyhentsiia y polityka: Statyy, eseta, rechy, ynterviuta, Sofyia: *Lyt. fo-rum*, 277 s.
12. Zhelev, Zh. (1996). Obryshcheniia na prezydenta kym naroda y parlamenta, Sofyia, 212 s.
13. Zadachy y prohrama VMRO-BND, rezhyom dostupu: <http://www.vmro.org/modules.php?name=Programa>
14. Kalynova, B., Baeva, Y. (2002). *Bylharskyte prekhody 1939-2002*, Sofyia: *Panorama*, 208 s.
15. Karasymeonov, H. (2003). Novata partyina systema v Bylharyia, Sofyia: *HoreksPres*, 224 s.
16. Karasimeonov, H. Dosvid Bolharii yak chlena NATO ta YeS (shcho mozhe vykorystaty Ukrai-na?), rezhyom dostupu: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
17. KZK odobry pokupkata na viatyrny moshchnosty ot “Lukoil” (2006). *Bankery*, № 52, S. 17-19.
18. Kyrylyk, V. (2005). Yevrointehratsiinyi shliakh Respubliky Bolhariia: dosvid dlia Ukrainy, *Polityka i chas*, № 11, S. 42-48.
19. Kopiika, V.V. (2002). Rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu. Teoriia i praktyka in-tehratsiinoho protsesu, K.: *Osnovy*, 271 s.
20. Kish Ye.B. (2008). Krainy Tsentralnoi Yevropy v systemi mizhnarodnykh yevrointehratsiinykh protsesiv (1991-2007 roky) [Tekst] : dys... d-ra ist. nauk: 07.00.02, NAN Ukrainy, In-t svitovoi eko-nomiky ta mizhnar. vidnosyn, Uzhhorod. vid. – Uzhhorod, 487 ark., Bibliohr.: ark. 408-487
21. Kulykova, N.V. (2002). Strany Tsentralnoi y Vostochnoi Evropy na puty v Evropeiskyi Soiuz, M.: *Nauka*, 317 s.
22. Liubenov, M. Politychni partii vidihraly vazhlyvu rol na shliakhu Bolharii do chlenstva v YeS ta NATO, rezhyom dostupu: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
23. Manova, D. Vneshniaia polityka Bolharyy y novye realnosty v myre, rezhyom dostupu: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/14.12.vun6na_politika.htm
24. Martynov, K. 2004 – Evropeiskyi hod Bolharyy, rezhyom dostupu: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/2712_european_year.htm
25. Mylova, M. (2006). Bolharyia – ES : trudnyi put v «Evropu» (khronyka y problemy prysyedy-neniia), *Odeska bolharystyka – Odeska bylharystyka. Naukovyi shchorichnyk*, № 3-4, Odesa: *Odeske naukovye tovarystvo bolharistiv*, S. 40-45.

26. Mylova, M. (2011)/ Bolharyia – ES: ozhydanyia y rezultaty prysoedynenyia, Drynovsky sbornyk. T. IV, Kharkiv – Sofyia, *Akadem. yzd-vo «Prof. Maryn Drynov»*, S. 379-384.
27. Mynysterstvoto na fynansyte podhotvia lykhvena amnystyia za danytsy y osyhurovky (2009). *Kapytal*, № 14, S. 11-12.
28. Milova, M. (2010). Yevropeiski tsinnosti i natsionalna identychnist: problema spivvidnoshennia v diialnosti ukrainskoi vlady, *Naukovyi visnyk. Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet. Vseukrainska asotsiatsiia molodykh naukovtsiv. Nauky: ekonomika, politolohiia, istoriia*, № 6 (107), S. 77-83.
29. Milova, M. (2011). Problemy yevropeiskoi intehratsii v diialnosti Narodnykh Zboriv Respubliky Bolharia: uroky dlia Ukrainy, *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia*, T. 175, Vyp. 163, S. 45-48, rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_175_163_11
30. Narodno sybranye na Bylharyia «Narodnoto sybranye y mezhdunarodnoto mnenye na parlamentarny ynstytutsyy», Sofyia: *Yzdatelsky tsentr kym NS*, 1997.
31. Noncheva, T. (2003). Sotsyalny problemy na prysyedyaniavaneto na Evropeiskyia syiuz, Sofyia: *Tsenty za yzsled. na demokratsyiata*, 42 s.
32. Osadtsa, I. (2006). Yevrointehratsiini problemy v prohramakh bolharskykh parlamentskykh partii, *Politolohichni ta sotsiolohichni studii. Zb. nauk. prats. T. 4, Chernivtsi : Prut*, S. 147-156.
33. Polytytsyte otseniavat neednoznachno vtorata hodyshnyna ot yziavlenyeto na Symeon, rezhym dostupu: <http://www.dnevnik.bg/show/Default.asp?storyid=78119&rubrid=8>
34. Predyzborna platforma na ODS, rezhym dostupu: <http://www.ods.bg/documents.php?id=6>
35. Prohrama na “Syiuza na svobodnyte demokratsy”, rezhym dostupu: <http://ssd.bg/page.php?24>
36. Prohrama na Bylharskata Sotsyalystycheska Partyya, rezhym dostupu: <http://www.bsp.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0323&n=000002&g>
37. Prohramna deklaratsiia, rezhym dostupu: <http://www.dps.bg/files/documents/programmadeklara ciadps.doc>
38. Prohramna schema, rezhym dostupu: http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=29
39. Prohramny nasoky na DSB, rezhym dostupu: <http://www.dsb.bg/display.php?page=7>
40. Symeon Saksoburhhotsky: Obshchestvoto se nuzhdae ot poiasnytelna kampanyia za ES, rezhym dostupu: http://www.dnevnik.bg/evropa/show/Default.asp?storyid=5009&rubrid=101#Scene_1
41. Stenohrama ot zasedanye na MS na 18.08 2005, rezhym dostupu: http://pris.government.bg/prin/document_browser.aspx
42. Todorov, I.Ya. (2011). Yevroatlantychna intehratsiia Bolharii yak skladova modernizatsiinykh protsesiv, Drynovsky sbornyk. T. IV, Kharkiv – Sofyia : *Akadem. yzd-vo «Prof. Maryn Drynov»*, S. 373-378.
43. Toshkov, N. (2001). Bydeshcheto na Bylharyia: Tsar Symeon II y predymstvata na konstitut-syonnata monarkhyia, Sofyia: *Unyv. yzd. Sv. Klyment Okhrydsky*, 80 s.
44. Kharys, Dzhefry (1996). Preotkryvaneto na Syiuza: Roliata na Evropeiskyia parlament v razshyrena Evropa, Narodno sybranye na Republyka Bylharyia, otdel «Parlamentarny yzsledvanyia», S. 12-16.
45. Khronyka na prysyedyaniavaneto na Republyka Bylharyia kym Evropeisky syiuz, rezhym dostupu: www.parliament.bg
46. Country Briefings “Bulgaria”, *The Economist*, rezhym dostupu: www.economist.com/countries/Bulgaria
47. Drezov, K. (2001). Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors, Zielonka and Pravda (eds.). *Democratic Consolidation in Eastern Europe: International and Transnational Factors*, Oxford: Oxford University Press, 485 p.
48. Ganev, V. (1997). Bulgaria’s Symphony of Hope, *Journal of Democracy*, № 8 (4), pp. 126-138.

49. Krastev, I. (2003). "Bulgaria / I. Krastev // Karatnycki A., Motyl A., Schnetzer A. (eds.) Nations in Transit 2003: Democratisation in East Central Europe and Eurasia. – Lanham, MD: *Freedom House and Routledge*, 253 p.